

BELİRLİ ÖRNEKLER ÇERÇEVESİNDE FIKIH- BAĞLAM İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ümmühan ARK*

ÖZ

Kısaca kutsalın ifadesi olan “din” bu yönüyle sabitliğin ve değişmezliğin de ifadesi kabul edilir. Kur’an’da tevhidin ve kulluğun ifadesi olarak din kavramı peygamberlerin ortak tebliğ amacıdır. Dinin evrensel ve değişmez kabul edilen bu boyutunun yanında, insan ilişkilerini düzenlemeye yönelik değişken, dinamik ve yerel bir yapısının olduğunu da belirtmek gerekir. Daha çok düzenlemelerin bağlamına işaret eden bu yön aslında onun evrenselliğinin de garantörü gibidir. Aksi takdirde ilk düzenlemeleri yapan ayetler; zamana, yeni algı ve örflere yenik düşerek kendilerinden sonrası için uygulanma imkânı ve zemini bulamazlar. Bu makalede toplumsal ve beşeri düzenlemeleri sağlayan ahkâma dair ayet ve hadislerin bazılarının bağlamının ele alınması amaçlanmıştır. Dilsel ve dil dışı olarak adlandırılan bu bağlamların tespiti son derece önemlidir. Çünkü bağlam değiştiğinde hüküm de değişir.

Anahtar Kelimeler: Bağlam, yorum, hüküm çıkarma, evrensellik, yerellik.

THE FIQH RELATIONSHIP WITH CONTEXT

ABSTRACT

In short, what sacred manifestation of "religion" in this aspect of the stability and unchanging expression is accepted. The Quran of monotheism and the righteous prophets of religion as an expression of the purpose of public notification concept. Religion is universal and does not change with this size is accepted, human relationships, editing is a local variable, dynamic and structure should be noted. More regulations in this direction that points to the context of the fact that he is also universally as a guarantor. Otherwise the first edit; until then, new perception and succumbed to their own post to customs to be applied for the opportunity and they're not going to find the floor.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Fıkıh ABD, e-mail: uark@bartin.edu.tr , ORCID ID orcid.org/0000-0002-0414-6985.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 03/05/2019

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 15/06/2019

In this article, it is aimed to deal with the context of some of the verses and hadiths about the provisions that provide social and human arrangements. These contexts, which are called linguistic and non-linguistic, are extremely important. Because when the context changes the judgment also changes.

Keywords: Context, interpretation, judgment, universality, locality.

Giriş: Anlam-Yorum-Bağlam

Kur'an'ın metni mana yüklü lafızlardan, bu lafızlarla kâim manalardan ve lafızlarla manaları bir araya getiren nazımdan meydana gelir.¹ İlahi iradenin kendisini Arap diliyle ifade etmesi bizi, ister istemez muradı ilahiyi öncelikli olarak bu dil çerçevesinde anlama zaruretiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Kur'an'ı anlamaktan her söz edildiğinde, ister istemez murad-ı ilahiyi dilin sınırları içerisinde anlamaktan da söz ediliyor demektir. Bundan dolayı Arapça ile indirilen Kur'an lafızlarının zorunlu ve mümkün anlamını belirlemede Arapçayı bilmek özellikle de Kur'an'ın indiği dönem ve coğrafyada konuşulan Arap dil mantığını göz önüne almak bir zorunluluktur. Dolayısıyla Allah'ın kullarından taleplerini ve bu konudaki hükümlerini, dili ve bağlamı bilmeye bağlıdır. Dil ve bağlam yardımıyla metinde söylenenler anlaşılmadığı takdirde, metnin maksadı da anlaşılmaz. Kur'an'ın evrensel yönü ise, ancak onun ne dediği ile ne demek istediğinin doğru olarak kavranmasıyla ortaya çıkar.²

Genel olarak 'dini kaynakların ne söylediğini dil üzerinden anlama çabası' olarak tarif edilen "beyân," konusunda çalışma yapanlar arasında usûl-i fıkıhçılar da yer alır. Zira "anlama" kavramının Arapça karşılıklarından birisi fıkıhtır. Bu sebeple fıkıh usûlü gelenek içerisinde, bir tür nasları anlama usulü görevini üstlenmiştir. Nitekim günümüze ulaşan ilk fıkıh usûlü eseri olan er-Risale'ye İmam Şafî, beyânın tanımıyla başlar.³ Konuşanın maksadını iştene iletmeyi sağlayan her türlü üslub ve

¹ Kur'an'ın tanımı için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl*, nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrî, (Beyrut,1992), 62.

² Nasr Hâmid Ebu Zeyd, *Meşhûmu'n-nass dirâse fi ulûmi'l-Kur'an*, trc. Mehmet Emin Maşalı, *İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an ve İlimleri Üzerine-*, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001), 29-31.

³ Muhammed b. İdris eş-Şafî, *er-Risale*, trc. Abdülkadir Şener, İbrahim Çalışkan, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 11.

vesileye dayanan beyana bu ismin verilme sebebi, usulcülerin “istidlâlü'l-beyânî” denilen anlama yöntemini kullanmalarındır. Bu yöntemler daha çok lâfız-mana ilişkisine ve delalet kavramına dayanırken bir kısmının da lafzı dikkate almakla beraber doğrudan anlamın elde edilemediği durumlarda da manaya dayalı olarak oluştuğu görülür.

Anlamdan sonra yorum gelir. Yorum, anlam üzerine oturur. Anlam yanlışsa artık onun üzerine doğru bir yorum elde etme imkânı yoktur. Muhammed Edib Salih yorumu, “Nass ile amel etmek amacıyla konulan lafızların manalarını ve hükümlere delâletlerini açıklamak”⁴ şeklinde tarif etmiştir. Bir başka ifadeyle yorum, bir kanun hükmünün anlamını tespit etmek, onu makul bir biçimde anlamlandırmaktır.⁵ Dolayısıyla fıkhıta delillerden şer’î hükümlerin elde edilmesine yorum adı verilmektedir.⁶ Yorumda nasslardaki hükümlerin delil ve gerekçelerine vakıf olma söz konusudur. Ayrıca tek tek hükümlerden genel olarak lafızların anlamına ve gönderilme amacına dair bir bakış açısı ortaya koyulması gerekir. Çünkü hükümlerin tikel olarak gözettiği amaçlar dinin genel amaçlarına göre değerlendirildiğinde sadece o hüküm anlaşılabilir olmayıp bu sayede yeni ve farklı durumlar karşısında çözüm üretmeye yardımcı olacak yeni bir bakış açısı da kazanılacaktır ki Kur’an ve sünnetin yol göstericiliği lafızdan çok ilke ve amaç düzeyindedir. Yani yorumun içinde nasıl anlaşılacağı yanında nasıl pratiğe döküleceği sorusu da mevcuttur.⁷

Bununla beraber her zaman gerçek manayı ve metnin muradını anlamanın bir garantisi yoktur. Yapılması gereken ayetlerdeki esbab-ı

⁴ Muhammed Edib Sâlih, *Tefsîru'n-Nusûs fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*, (Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1984), I: 59. M. Edib Salih eserinin adından anlaşılacağı üzere burada tefsir kavramını geleneksel anlamından farklı olarak, metinlerin kendileriyle amel etmeye yönelik fikhî yorumu olarak ele alıyor. Böylelikle yazar tanımında “il-amel bin'nass” ifadesini kullanarak bir anlamda amel doğurmayacak yorumları kasıtlı olarak dışarıda tutuyor.

⁵ Orhan Münir Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1966), 181.

⁶ M. Sabrî Sa'dî, *Tefsîru'n-Nusûs fi'l-Kanun ve's-Şer'iatü'l-İslâmiyye*, (Kahire, 1979), 307.

⁷ Mehmet Evkuran, “Metni Doğru Anladığımızdan Nasıl Emin Olabiliriz? İslam Düşüncesinde Yorumun Meşruiyeti Üzerine”, *İslam ve Yorum*, yay. haz. Fikret Karaman, (Malatya: Malatya İlahiyat Yayınları, 2017), I: 19.

nüzulün ve hadislerin meydana geldiği ortamın iyi anlaşılmasıdır. Nitekim bir ifadenin birden çok manalara sahip olması veya özel bir durum için ortaya konulmuş olması metnin gerçek amacını tespit etmede son derece önemlidir. Dolayısıyla metnin anlam, yorum ve bağlam şeklinde özetlenebilecek üç boyutundan söz etmek gerekir. Bu üç boyutun birbiriyle ilişkisi iyi araştırılmalı ve dikkatli bir biçimde irtibatı sağlanmalıdır. Zira bir metnin anlamı, beşerî şartlar ve ihtiyaçlar ile doğrudan bağlantılıdır.”⁸

İşte bu noktada yorum ile ilgili yapılan en ciddi hata, ayet ve hadislerin belli bir zaman ve zeminde ve belli şartlar çerçevesinde indirildiğinin göz ardı edilmesidir. Ayet ve hadislerin bağlamından koparılarak ele alınması bizi, Şâri’in nüzulün gerçekleştiği andaki şartlarda ve ortamda yapmayı amaçladığı şeyi, yani maksadını anlayamama tehlikesi ile karşı karşıya bırakır. Dahası bu maksatları yok saymak, ayet ve hadisleri mutlak hale getirmek hayatın getirdiği yeni problemler karşısında insanlığı çözümsüz bırakmaktır. Bu sebeple yukarıda zikredildiği gibi bağlam doğru anlamının ve doğru yorumun en önemli unsurudur. Özellikle ve daha çok Tefsir ile ilgili çalışmalara konu olan bağlam, Arapçada siyâk terimi ile ifade edilirken ıstılahi yönden de “bir ifadenin etrafındaki birimler” olarak tanımlanabilir. Batı dillerinde context kelimesiyle karşılanan siyâkın yanında sibâk kelimesi de zaman zaman kullanılmaktadır. Sibâk ise “bir şeyin öncesi, geçmişi, başlangıcı...” gibi anlamlara gelmektedir.⁹

Şüphesiz diğer İslami ilimlerde olduğu gibi fıkıhta da bağlamın öneminden söz etmek gerekir. İmam Şafî de fıkıhtaki ihtilafları gidermede bağlamın manayı etkilediğinin ve bir sözün, özellikle hukuki bir metnin dilinin, içinde meydana geldiği bağlamın tespit edilmeksizin araştırılmayacağına dikkat çekmiştir. Başka bir ifadeyle Şafî, hukuki bir hüküm çıkarılacağı zaman mümkünse konuyla ilgili bütün rivayetlerin uygun bağlamları ışığında araştırılması gerektiğini ileri sürer. İşte farklı bağlamlarda beyan edilen bu rivayetler birlikte mütalaa edildiğinde

⁸ Sadık Kılıç, “Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 9/2, (1996): 107.

⁹ Nihat Uzun, “Bağlam”ı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, (2012): 3-4.

birbirlerini tamamlayan unsurlar haline gelecektir. Bu çerçevede bağlamın belirlenmesi dil içi ve dil dışı karinelerle mümkündür ki bunlara aynı zamanda dilsel bağlam ve durumsal bağlam da denilebilir.¹⁰ Dilsel/dil içi bağlam, daha çok metnin kendi içindeki bütünlüğü ve tutarlılığı ile ilgilidir ve bu şekilde elde edilen manayı usulcüler metnin zahiri manası olarak adlandırır. Durumsal/dil dışı bağlam ise, daha çok sosyal şartlar ve karakterlerle ilgilidir.¹¹ Dil dışı bağlama zamansal, kültürel, sosyal, coğrafi bağlam ile beşeri, psikolojik ve siyasi bağlam da dâhil edilebilir.¹²

Anlamı oluşturan ve anlama dâhil olan metin dışı bu unsurlara ayetin hangi dönemde indiği? (Mekki ve Medeni oluşu?), Hangi ortamda indiği (savaşta mı barışta mı?), hitaba muhatab olan topluluk (Müslümanlar mı? Müşrikler mi? Kâfirler mi? Münafıklar mı?) o günkü konjonktürde ifade ettiği mana gibi örnekler verilebilir.¹³ Bağlamından koparılarak değerlendirilen bir metin, tahrif ile eşdeğer bir sapmaya yol açabilir.¹⁴ Dolayısıyla dini metinlerin, yorumunda bağlam niteliğindeki dilsel karinelerin yanı sıra metin dışı harici karinelerin de dikkate alınması icab eder. Bu noktada Kur'an'ı yorumlamada bir bakıma sünnetin gördüğü en büyük işlev de ona literal ve sosyal bağlam temin etmesidir. Kur'an'ı doğru anlama ve yorumlamada önemli bir işleve sahip olan hadislerin tabî ortamından koparılarak bağlamlarına dikkat edilmemesi de eksik ve yanlış anlamalara bazen dini red gibi aşırı yollara gitme tehlikesini beraberinde getirmektedir.¹⁵ Nitekim sahabe dönemi için bir

¹⁰ Mohd Daud Bakar, "Bağlam Teorisi (İhtilafu'l-Haleyn) ve İslam Hukuk Teorisinde İhtilaf Problemi", trc. Yavuz Köktaş, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3, (2004): 83-84.

¹¹ Mohd Daud Bakar, "Bağlam Teorisi (İhtilafu'l-Haleyn) ve İslam Hukuk Teorisinde İhtilaf Problemi", 79-80.

¹² Nurullah Agitoğlu, "Hadîste Bağlam İnşâsı", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/5, (May 2013): 133.

¹³ Mustafa Yıldız, "Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü", Erişim tarihi: 02.02.2019. <http://www.kuranimiz.net/detay.asp?haberID=211>.

¹⁴ Ebu'l-Hüseyn el-Basri, *el-Mu'temed fi usul-i'l-fıkah*, (Beyrut 1983), II, 80; Bilal Aybakan, "İslam'da Dini Bilginin Doğası ve Usul-i Fıkahın Geliştirdiği Yorum Tarzına Genel Bir Yaklaşım", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, (2000): 61.

¹⁵ Mehmet Erdoğan, *Akıl Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2005), 281; Kur'an'ın inanç, ibadet ve muâmelâta dair ayetlerinin olgusallığı ve nas-olgu ilişkisi ile ilgili yapılmış kapsamlı bir çalışma için bk. Emrah Dindi, Kur'an'da

sorun teşkil etmeyen “bağlam”, tâbiun ve etbâ-i tâbiîn dönemlerinde sünnete ihtiyatla yaklaşılmasına sebep olmuştur.¹⁶ Bütün bunlara ilaveten Hazreti Peygamber dönemindeki anlamı tespit etmek yetmez. Bu anlamın günümüz ile irtibatını da kurmak gerekir ki fıkıh ilminin ortaya çıkma sebebinin de bağlam tartışması olduğunu söylemek mümkündür.

1. Fıkıhta Bağlam

Daha önce de yukarıda ifade edildiği gibi Kur'an-ı Kerim ilahi bir metin olarak zaman ve mekânın ötesinde evrensel bir yapıya sahiptir. Ancak diğer yandan nüzul dönemi toplumunun kendine has örf ve adetleri, kendine has kültürel kodları da mevcuttu. Kur'an indiği toplumun dili ile hitab ederken aynı şekilde mesela cennetteki huri tasvirlerinde onların güzellik anlayışına itimad etmiş, cehennemlikleri tasvir ederken de düşman imajlarına dayanarak (Taha 20/102)'de onları “gök gözlü” olarak tasvir etmiştir. Zira o dönemde Arapların en azılı düşmanları gök gözlü olan Rumlardı.¹⁷ Bu sebeple Araplarda gök gözlülük büyük bir uğursuzluk ve düşmanın en belirgin vasfı sayılırdı.¹⁸ Yine bu anlayışın bir tezahürü olarak kıyamet gününde dünyanın “dışleri dökülmüş gök gözlü yaşlı kadın” şeklinde getirileceği, münker ve nekirin gök gözlü olarak tavsif edildiği görülmektedir.¹⁹ Cennet yiyecek ve içeceklerini onların bildikleri türlerle açıklamış ceviz, badem, armut elma gibi Acem yemişlerini meyve kapsamında ele almıştır.²⁰

İslam Öncesi Kültür Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017).

¹⁶ Aybakan, “İslam'da Dini Bilginin Doğası ve Usul-i Fıkıhın Geliştirdiği Yorum Tarzına Genel Bir Yaklaşım”, 69.

¹⁷ Nasiruddin Ömer Beydâvî, *Mecma'it-tefasir*, (Beyrut, ty.), 4: 22; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 48.

¹⁸ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el Ensârî el-Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an*, trc. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Buruc Yayınları, 2003), 11, 416-417; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 47.

¹⁹ Şah Veliyyullah Dihlevî, *Huccetu'llahi'l-baliğa*, trc. Mehmet Erdoğan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 1: 42.

²⁰ İbrahim b. Musa eş-Şâtubî, *el-Muvâfakât*, trc. Mehmet Erdoğan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 2: 76.

Bu durumun -hadislerde daha belirgin olmakla birlikte- hukukta da bizzat Kur'an'da da izlenen dini bir siyasetin gereği olduğunu söylemek mümkündür. Sadece o dönemdeki müşrik Araplara yönelik olarak, Ya İslam Ya ölüm! parolasının kabul edilmesi, muhtemelen iktisadi güvenliğin temini için haram aylar telakkisine belli bir süre katılması; Müslüman kadınların sayısının henüz az olması ve cihad sebebiyle Müslüman erkeklerin kendi yurtlarından ayrı kalmaları gibi etkenlerden dolayı ehl-i kitab hanımları ile evlenmeye izin verilmesi ile müellefe-i kulûba zekattan pay ayrılması, kılıçla fethedilmekle beraber Mekke'nin ganimet taksimine gidilmemesi, özellikle de hukuki olmaktan çok siyasi amaçlı olan Bedir esirleri hakkındaki ayetler de buna örneklerdir.²¹

Ortamın dikkate alınmasının gereğine dair şu hadis gayet açıktır. Hz. Ali kadı olarak Yemen'e gönderildiğinde Hz. Peygamber'e: "Ya Rasulallah beni oraya gönderdiğin zaman basmakalıp birisi mi olayım yoksa durum değerlendirmesi mi yapayım? diye sorması üzerine Hz. Peygamber, "Evet durum değerlendirmesi yap. Duruma şahit olan şahit olmayanın görmediğini görür"²² buyurmuştur.

Şâtıbî'ye göre, olayları bizzat yaşayan ve vahyin inişine şahitlik eden sahabenin beyanlarına fukahanın büyük önem vermesi²³ özellikle hadisleri sadece lâfzî olarak öğrenmekle kalmayıp bunların kastını da doğru anlayabilmek adına olayın cereyan ettiği yerleri görmek için uzun yolculuklara katlanmaları²⁴ hükümlerde ortamın da nedenli itibara alındığını göstermektedir. Bu bilgi aynı zamanda belli bir ortam için konulmuş bir hükmün farklı bir ortam için uygulanamayacağını, ortam farklılaştığında ona uygun hükümlerin de farklılaşması gerektiğinin de ifadesidir.²⁵ Yine Şâtıbî'ye göre özel hüküm bildirenlerin genel hüküm bildirenler karşısında dikkate alınması söz konusu değildir.²⁶

²¹ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 49.

²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (İstanbul, 1981), 1: 83.

²³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3: 330, 335.

²⁴ Tahir bin Âşur, *Makâsüdü's-Şeriatü'l-İslamiyye*, trc. Mehmet Erdoğan, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999), 44.

²⁵ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2: 159-160vd. Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 78-80.

²⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 3: 261-262.

Tahir bin Âşur da “Hz. Peygamber’in özel cüziyâtın genel külliyyât olarak kabul edilmesinden endişe ederek, “Kur'an dışında benden bir şey yazmayın”²⁷ buyurduğunu ifade eder. Hz. Peygamber’in vefatından sonra uzun bir süre, sahabe ve tâbiûnun büyük bir çoğunluğu, özel hükümler bildiren hadislerin tedvinini bir zaruret olarak görmemişlerdir. Bundan şayet bu hükümler tedvin edilmemiş olsaydı bir boşluğa meydan verebilecek bir zayıf olmayacaktı” anlamı çıkabilir.²⁸

Karâfî'nin “Her ne zaman yeni bir örf ortaya çıkarsa onu nazar-ı itibara al ve yürürlükten kalkan öflere itibar etme! Ömrün boyunca kitaplarda donup kalma! Kendi bölgen dışından birisi sana fetva sormaya geldiğinde onu kendi bölgenin örfünden mükellef tutma! Ona kitaplarımızda yazılı olanlara ve kendi örfümüze göre değil kendi beldesinin örfünü sorarak kendi örfüyle öyle fetva ver!²⁹ demesi bağlama dahil olan örf ve örfi kurallara dikkat çekmektedir. Ayrıca Subhi Mahmesâni *Felsefetü't-teşri'l-İslam* adlı eserinde “ezmanın tağayyurunun ahkâmın tağayyuru ile değişeceği”ni ifade eden Mecelle maddesine zamanın değişmesine, mekânın, durumların ve adetlerin değişmesinin de ilave edilmesi gerektiğini ifade eder.³⁰

Son dönem önemli fakihlerden Karadâvî “nasslar üzerinde kafa yormak onları bölgesel ve zamansal yorumlardan kurtarmak ve şeriyyatın külli amaçları doğrultusunda onlar üzerine düşündürmektir”³¹ der. Zira fakih veya müctehidin kendisine bir soru sorulduğu zaman, bu meselenin ortaya çıktığı ortam ve şartları göz önünde bulundurmak sonra mesele için bütün bu durumlara uygun düşen bir hüküm istinbat etmek en önemli görevidir.³²

²⁷ Müslim, “Zühd”, 72; Ebu Davud, “İlim”, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3: 12.

²⁸ Tahir bin Âşur, *Makâsıdii'ş-şeriati'l-İslamiyye*, 95.

²⁹ Şihabüddin Ahmed b. İdris el-Karâfî, *el-Fürûk*, 1: 176-177, Yusuf Karadâvî, *İslam Hukuku Evrensellik Süreklilik*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 165.

³⁰ Subhi Mahmesani *Felsefetü't-teşri'l-İslam*, (Beyrut 1980), Karadâvî, *İslam Hukuku*, 168.

³¹ Karadâvî, *İslam Hukuku*, 176.

³² Karadâvî, *İslam Hukuku*, 169.

Buraya kadar ifade edildiği üzere dilsel ve dil dışı bağlamın tespiti ve bilinmesi tefsir ve hadis ilmi kadar fıkhıta da oldukça önemlidir. Aşağıda buna dair ayet ve hadislerden örnekler sunulacaktır.

2. Ahkâmın Bilinmesinde Bağlama Dair Örnekler

Bunlardan birincisi özellikle Mekke'nin siyasi ve askeri ortamını ifade eden ayetlerle ilgilidir. Geleneğimizde fukahanın ayetleri bağlamından kopuk olarak ele alması ve mutlaklaştırması sebebiyle yapılan yorumlar ve çıkarılan hükümler günümüzde İslamofobiye de kaynaklık edebilmektedir. Mesela, “Ey inananlar küfürde direnenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarınızı vurun. Onlara ezici bir üstünlük sağladığınızda geriye kalanları esir edin...” (Muhammed 47/4), “Dini sebeplerle yapılan baskı, zulüm ve şirk ortadan kalkıp din Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın” (Bakara 2/193), “Müşrikleri gördüğünüz yerde öldürün. Onlar sizi nasıl yurtlarınızdan çıkardılarsa siz de onları yurtlarından çıkarın...” (Bakara 2/19), “Haram aylar çıkınca müşrikleri gördüğünüz yerde öldürün, yakalayın, hapsedin ve geçit yerlerini tutun” (Tevbe 9/5) şeklindeki ayetlerde cihadın “savaş/kıtal/harb” anlamı ile geçtiği görülür. “Seyf ayeti” de denilen bu son ayetle ilgili olarak bir kısım fakihler, “haram aylar” kaydının, “Zulüm ve baskı (fitne) ortadan kalkıncaya ve din yalnızca Allah'ın oluncaya kadar Allah yolunda savaşın” (Enfâl 5/39) ayetiyle hükmünün iptal edildiği ve böylece hükümdeki zaman kaydının kaldırılıp emrin mutlak hale geldiği kanaati hâkimdir.³³

Dört mezhebe mensup fakih ve müfessirlerin büyük bir çoğunluğu, savaşın sebebini küfre bağlamıştır.³⁴ Mesela İmam Şafî'ye göre; kâfirler ve müşriklere karşı cihad, gerek “Müşrikleri gördüğünüz yerde öldürün” (Tevbe 9/5) ve gerekse “... Allah'tan başka ilah olmadığı inancını benimseyinceye kadar insanlarla savaşmaya memur kıldım”³⁵

³³ Bkz. Ahmet Yaman, “Savaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 36: 191; Şafî, *el-Ümm*, nşr. Rifat Fevzi Abdülmüttalib, Mansûrâ, (2001), 4: 220; Serahî, *Şerhu Siyer'il-Kebir*, nşr. Abdullah Muhammed Hasan, (Beyrut, 1997), I: 188.

³⁴ Ahmet Yaman, *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, (Ankara, 1998), 70vd.

³⁵ Dârimî, “Siyer”, 10; Buhârî, “İman”, 17; “Salat”, 28; “Zekat”, 1; Müslim, “İman”, 32, 33, 34, 35, 36; Ebû Dâvud, “Zekat”, 1, 51, 53; “Cihad”, 104; et-Tirmizî, “İman”, 1, 2; Nesâî, “İman”, 15, “Zekât”, 3, “Cihad”, 1, “Tahrim”, 1, “Muharabe”, 1.

hadisi gereğince mutlak farzdır. Savaşın gerekçesinin şirk, asli hedefi ise kâfir ve müşriklere İslam'ı benimsetmek olduğunu ifade eden Şafî, bu ayetlerde iman ve ikrar etmedikleri takdirde kâfir ve müşriklerin kanını dökmeyi mubah kılmıştır. Müşrik Araplar için cizye söz konusu değildir. Aynı şekilde İslam'ı benimseyinceye ve cizye vermeyi kabul edinceye kadar ehli kitapla savaşmak da farzdır. Hem müşrikler hem de ehli-Kitaba karşı cihadın nihai hedefi, dinin bütünüyle Allah'ın olması ve İslam'ın diğer tüm dinlere üstün kılınmasıdır.³⁶

“Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve elçisinin haram kıldığı şeyleri haram saymayan, Allah'ın gönderdiği hak dini de din olarak kabul etmeyen kimselerle, sizin üstünlüğünüzü kabul edinceye ve bizzat gelip kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın” (Tevbe 9/29) ayetindeki “sizin üstünlüğünüzü kabul edinceye ve bizzat gelip kendi elleriyle cizye verinceye kadar” ifadesinden yola çıkarak bir kısım fukaha cizye alınırken zımminin küçük düşürülmesi ve hakaret edilmesi gerektiği hükmünü çıkarmışlardır.

Ayette aslında ayette sözü edilen cizyenin tek tek her bir gayri müslimden teslim alınmasından ziyade onların İslam'ın hükümlerine boyun eğip savaşa son vermeleridir.³⁷ Oysa bu, “Ancak böyle bir anlayış din uğrunda size savaş açmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselerle iyi ilişkiler kurmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz” (Mümtehine 60/8) ayetine aykırıdır. Fıkıh mezheplerinin ve uluslararası hukuka dair teorik çerçevenin oluştuğu dönemler boyunca İslâm dünyasının diğer milletlerle sıcak çatışmaya dayalı ilişkiler içinde olması, farklı zamanlarla ilgili olan dinî metinlerin aynı bağlamda değerlendirilmesi ve abartılı nesih anlayışları bazı fakihleri böyle düşünmeye sevk etmiş görünmektedir. Hâlbuki savaşı konu edinen âyetler, İslâm'ı ve müslüman varlığını koruma amaçlı ve fiilen başlanmış bir sıcak çatışma durumuyla ilgiliyken, gevşeyip barışa yanaşmayı

³⁶ Bkz. Mustafa Öztürk, *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, (İstanbul: Kuramer, 2016), 114vd. Bkz. Nihat Uzun, “Bağlam”ı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı”, s. 3-4.

³⁷ Yusuf Karadâvî, *İslam Hukuku*, 151.

yasaklayan âyet ise, zillet içerisinde pasif bir barış yanlısı olmayı kınamaktadır.³⁸

Konuya dair bir diğer örnek ise ayetin özellikle dil içi bağlamı, siyâk ve sibâkı dikkate alınmadan hüküm çıkarılması ile ilgilidir. Ancak ayetlerin geldiği dönem dikkate alındığında dil dışı bağlam ile ilgisi de vardır. “Ona temiz olanlardan başkası dokunmaz”³⁹ (Vâkıa 56/79) ayetinin anlaşılmasında temel kabul, Kur’an’a abdestsiz dokunulamayacağıdır. Oysaki ayetin ne dilbilimsel analizi ne de bağlamı bu anlamı desteklemektedir. Ayetteki “mutahherûn” kelimesi ismi mef’ul olarak “temiz kılınanlar” anlamına gelmektedir. “La yemessuhû” ibaresi de nehiy değil nefiy ifade etmektedir. Dolayısıyla ibare bir yasağı bildirmeyi değil bir durum tespiti yapmayı hedefler gözükmektedir. Yine zikredilen âyet, Mekki olup Hz. Peygamber’in nübüvvetinin üçüncü senesinde nazil olmuştur ki ortada henüz iki kapak arasına alınmış ve el sürülmesi yasaklanmış bir mushaf da bulunmamaktadır. İlâveten düşünüldüğü manada temiz olmayı sağlayacak abdest ayetinin (el-Maide 5/6) nüzûlü de bu ayetin nüzulünden çok sonrasına tekabül etmektedir.⁴⁰ Çünkü abdest, gusül, hayız ve lohusa halleri ile ilgili hükümleri konu alan âyetler Medine’de indirilmiştir. Ayrıca söz konusu ayetin öncesindeki ayetlere bakıldığında konu olarak Kur’an’ın Levh-i Mahfuz’daki durumu, kaynak bakımından sağlamlığı ve korunmuşluğu, ona her türlü günahattan arınmış olan meleklerin dışında hiç kimsenin dokunamayacağına işaret edilmektedir. Eldeki bu verilere rağmen ayetin hem dil içi hem de dil dışı bağlamından uzaklaşan fukahânın bir kısmı, Kur’an’a abdestsiz el sürmenin caiz olmadığı yönünde hüküm vermiştir.⁴¹

³⁸ Ahmet Yaman, “Sulh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 37: 487.

³⁹ Burada temiz olanlardan maksat meleklerdir. Bu ifade Hz. Peygamber’e gelen Kur’an’a şeytan eli değmediğini; onu hiçbir günah işleme özelliği olmayan tertemiz bir meleğin getirdiğini ve onun Allah’ın ilmine uygun bir şekilde indirildiğini vurgulamaktadır. Bkz. Abdülkadir Şener, Cemal Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur’an ve Açıklama-Yorumlu Meâlî*, (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2011), 578 (3. Dipnot).

⁴⁰ Dücane Cündioğlu, *Kur’an Çevirilerinin Dünyası*, (İstanbul: Kitabevi, 1999), 75.

⁴¹ Bu konudaki tartışmalar için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ bi’l-âsâr fî şerhi’l-Mücellâ bi’l-ibtisâr*, (Kahire: 1349), I: 80-84; Şevkânî, *Neylû’l-evtâr şerhu Münteka’l-ahbâr min ehâdîşî seyidi’l ahyâr*, (Kahire: 1971), I: 243-244; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ’l-*

Fukaha bu görüşüne delil olarak Hz. Peygamber'in Amr İbn Hazm'a yazdığı mektupta; "Temiz olmadıkça Kur'an'a el sürmemesini istemesi"ni zikretmektedir. İmam Şâfiî ve İmam Malik bu görüşü benimsemiştir. Ebu Hanife'den ise bu konuda iki görüş nakledilmiştir. Birincisine göre abdestsiz kişi Kur'an'a el sürebilir ve okuyabilir. İkincisine göre ise, abdestsiz kişi, sadece yazı olmayan dış kabuğuna el sürebilir, fakat yine ezbere okuyabilir.⁴²

Meseleleri zahirî bakış açısıyla değerlendirenler, nazil olan her nassın belli bir bağlam içinde inmesini ve belli bir olguyla ilgisinin kurulmasını Kur'an'ın evrenselliğine bir engel olarak görmüştür. Oysa bazı ayetler vardır ki nüzul ortamındaki zihinsel ve kültürel kalıpları bilinmeden anlaşılmaları mümkün değildir. Bunlar hitabın yerelliğini daha açık bir biçimde gözler önüne serer. Henüz yazılı bir hukukun mevcut olmadığı nüzul ortamında evlenme ve boşanma usullerinin de buna göre cereyan ettiği görülür. Bunlar içerisinde "Senin sırtın benim anamın sırtı gibi olsun!" şeklinde bir tür yemin ve boşama biçimi olan zihâr bir kadının Hz. Peygamber'e gelip eşini şikâyet etmesi üzerine kaldırılmıştır. Ayette "İçinizden karılarını analarına benzetip onlara yaklaşmamaya yemin edenler/zihâr yemini edenler bilsinler ki (böyle yapmakla) o kadınlar kendilerinin anaları gibi olmaz. Onların anaları, kendilerini doğuran kadınlardır." (el-Mücâdele 58/2)

Ayetin tamamen Arap toplumu yaşantısı, kültürel kodları ve böyle bir muameleye maruz kalan Havle b. Salebe isimli kadının şikâyeti ile ilgili olduğu görülmektedir. Ancak ayetteki bağlamın, zaman ve mekânın yerelliği, kadınların askıda bırakılmasının ve zulüm görmesinin eleştirilmesi, bu ve bunun gibi cahiliye adetlerinin kaldırılması şeklindeki evrensel mesajına bir engel değildir. Asıl zikredilmek istenen bağlamından

kübrâ, (Beyrut: Dârü'l-ma'rife), I: 357-358. Bu konudaki hadisler için bk. Mâlik b. Enes, *el-Muwatta*, "Kur'an", 1; Nesâî, *es-Sünen*, "Kasâme", 46; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, (Beyrut: 1967), III: 205; Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî, (Kahire: Dârü'l-mehâsin), I: 121-124; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye: 1973), I: 196-199; Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale'l sabîhayn*, (Haydarâbâd: 1334-1342), III: 485. Fatih Tiyek, *Kur'an'ın Anlamada Bağlamın Rolü Ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, (Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014), 217-218.

⁴² Bk. Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmî'l-Kur'an*, 17: 56-57.

koparıldığında bu ayetlerin bugünkü toplumsal algı ve şartlarda bir zemine oturtulmasının imkânsız olmasıdır.⁴³

Fıkahın temel kaynaklarından olan hadislerde bağlamın tespiti de oldukça önem taşımaktadır. Özellikle geçici bir illete veya sonradan değişen bir örfte, muayyen bir olaya bağlı olan hadislerle Hz. Peygamber'in devlet başkanı sıfatıyla söyledikleri ve yaptıklarının mübelliğ olarak söyledikleri ve yaptıklarından ayırt edilmesi oldukça önemlidir. Mesela kaynaklarda dönemin en tehlikeli hastalıklar arasında humma zikredilir.⁴⁴ Bu sebeple hastalığın toplumun bir ferdi olan Hz. Peygamber'in gündemine de konu olması doğaldır. Ancak "Humma - veya hummanın şiddeti- cehennem ateşindedir. Siz humma ateşini su ile serinletin"⁴⁵ hadisinin günümüz tıbbında humma tedavisine aykırı olduğu için nasıl anlaşılacağı bir problem olarak görülmüştür.⁴⁶ Hadisin Hz. Peygamber'in Hicaz ve civarındaki insanlar için söylendiğini ifade etmektedir. Çünkü o bölgedeki insanların yakalandıkları humma çoğunlukla güneş çarpmasından dolayı yaşadıkları günlük ve geçici hummalardır. Bu nevi hummaya ise içmek ya da yıkanmak suretiyle soğuk su fayda verir.⁴⁷

Hadislerde bağlam ile ilgili dikkate alınması gereken bir diğer husus, Hz. Peygamber dönemindeki hayat standartlarıdır. Zira insanların günlük hayatlarını devam ettirmede günümüzden farklı imkânlarla sahip olduğu bilinen bir husustur. Dolayısıyla ahkâma dair bir kısım hadislerin ve yasaklamaların bu sosyo-ekonomik ve coğrafi şartlarla ilgisinin kurulabileceği açıkça görülecektir. Mesela kadınların namazda başlarını

⁴³ Mehmet Erdoğan, Bağlama Bir Örnek Daha: Zıhardan Taşıyıcı Anneliğe, Erişim tarihi: 02.02.2019. <http://garibce.blogspot.com/2018/06/baglama-bir-ornek-daha-zhardan-tasy.html>

⁴⁴ Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, (İstanbul: Kuramer, 2017), 118.

⁴⁵ Buhârî, "Bed'ul-Halk", 10; Müslim, "Selam", 8; et-Tirmizî, "Tıbb", 2; İbn Mâce, "Tıbb", 19.

⁴⁶ İbn Kayyum el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd, fi hayri'l-ibad*, (es-Sünnetü'l-Muhammediyye baskısı), 3: 120.

⁴⁷ Yusuf Karadâvî, *İslam Hukuku*, 194.

erkeklerden önce secdeden kaldırmalarını yasaklayan hadis⁴⁸, kadınların erkeklerle aynı mekânda ve onların arkasında saf tuttuğu bir ortamla ilgilidir. Zira o dönemde henüz var olmadığı için erkekler iç çamaşırını giymeyip vücutlarını bir îzar ile örtüyordu ki bu durumda secde esnasında avret yerlerinin kadınlar tarafından görülme ihtimali ortaya çıkıyordu. Söz konusu hadisin bu türlü bir bağlama sahip olması, yasağın mutlak olmadığını ve kadınları ibadet esnasında sınırlama gibi bir vurgu içermediğini söylemeyi mümkün kılar. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in "Sırt üstü yatıp bacak bacak üstüne atmayın"⁴⁹ şeklindeki bir hadisi ile kendisinin mescidde bir ayağını diğer ayağının üzerine atıp, sırt üstü yattığı⁵⁰na dair başka bir rivayet⁵⁰ çelişir görünmektedir. Burada birinci rivayetdeki yasağın illeti, avret mahallinin görülmesi endişesi iken, ikincisinde Hz. Peygamber'in bizzat yattığına dair rivayet bu yasağın mutlak olmadığını ve bu türlü bir endişeye mahal vermeksizin yatmanın caiz olduğunu göstermektedir.⁵¹

Ekonomik şartlara dair bağlamın ve ahkâma etkisinin dikkate alınmasına güzel bir örnek de selem akdidir. Selem, paranın peşin verilip malın belirli bir süre sonra verilmesini öngören bir akittir. Hz. Peygamber, tarım ürünlerin ithal edildiği Mekke'de çeşitli haksızlıklara sebep olmasından dolayı selem akdini (tarım ürünleri ile alakalı para peşin mal veresiye şeklindeki alış-veriş akdi) yasaklamıştır. Ancak bir tarım beldesi olan Medine'de pek çok ticari muamelenin selem akdi ile gerçekleştiğini görmesi üzerine Mekke'de verdiği hükmü değiştirmiş, haksızlığa yol açabilecek bazı hususları önleyecek şartlar koyarak selem akdini Medine'de serbest bırakmıştır.⁵²

⁴⁸ Buhârî, "Salât", 6; Müslim, "Salât", 133; Ebû Dâvûd, "Salât", 78; Nesâî, "Kible", 16.

⁴⁹ Müslim, "Libas", 74.

⁵⁰ Buhârî, "Salât", 85; "İsti'zân", 44; Müslim, "Libâs", 75; et-Tirmizî, "Edeb", 19; Nesâî, "Mesâcid", 28.

⁵¹ Kemal Özcan, "Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Önemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, (Temmuz-Aralık 2014): 174-175.

⁵² Mustafa Yıldırım, Dünyalı Peygamber, Erişim tarihi: 02.02.2019. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:6cRR4ejJ1RwJ:ilsam.org.tr/dunyali-peygamber-prof-dr-mustafa-yildirim/+&cd=17&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>

Konuya dair bir başka örnek fiyatların artması ile ilgilidir. Hz. Peygamber zamanında mal azlığı sebebiyle fiyatlar artınca sahabe, Hz. Peygamber'den fiyatlara narh koymasını istediler. Hz. Peygamber bunun üzerine “Şüphesiz ki, narh koyan, (fiyatları) tutan, genişleten, rızık veren Allah'tır. Ben, sizden birisinin talebi olduğu halde ne can ve ne de mal konusunda bir zulümle Rabbime kavuşmak istemem”⁵³ buyurdu. Mevcut ekonomik şartlarda üretimi desteklemeden fiyatları suni kontrol altına almak iktisadi dengeleri bozacağı gibi üretime de engel olacağından. Hz. Peygamber fiyat kontrolüne karşı çıkmış ve isabetsiz kontrollerin bir zulüm olduğunu belirtmiştir. Hadis, mal ve hizmet fiyatlarının oluşmasında arz-talep dengesinin serbest piyasa fiyatları sayesinde kendiliğinden sağlanacağını ifade eder. Ayrıca bir yönetici olarak hiç bir vatandaşın kan ve mal borcu olmadan Allah'a kavuşmak istediğini de kaydetmiştir.

Bununla birlikte hadis, devletin hiç bir şekilde piyasaya karışmayacağını ifade etmez. Dolayısıyla hadisi farklı dönemlere göre yorumlamak gerekir. Nitekim hadisi yorumlayan fakihler, piyasayı bozan kontrollerin zulüm olduğunu ve caiz olamayacağını, buna karşılık maslahat gereği konan, dengeleri bozmayan kontrollerin caiz olduğunu savunmuşlardır.

Coğrafi koşullara ve toplumun algılarının dikkate alınmasına dair Ahmed Naim'in verdiği örnek ve akabinde yaptığı açıklamalar da dikkat çekicidir. Namaz vakitlerinin belirlenmesine dair Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadis şöyledir: “Cibril iki defa (iki gün) Beyt-i Muazzam'ın yanında bana imam oldu. İlk defasında zeval güneşin verdiği gölge bir na'leyn (ayakkabı) tasması kadar uzadığında bana öğlen, her şeyin gölgesi bir misli uzadığında ikindi, oruçlu oruç bozduğu vakitte akşam, şafak kaybolduğunda yatsı, oruçluya yemek-içmek haram olduğu zaman da sabah namazlarını kıldırdı. Ertesi gün öğlen namazını her şeyin gölgesi bir misli, ikindi namazını iki misli olduğu akşam namazını oruçlu iftar ettiği zamanda, yatsı namazını gecenin üçte birine doğru, sabah namazını da ortalık iyice aydınlandığı vakit kıldırdı. Sonra bana döndü ve Ey

⁵³ İbn Mâce, “Ticârât”, 28; et-Tirmîzî, “Büyu”, 72.

Muhammed bu senden evvelki Peygamberlerin vaktidir. Namaz vakitleri işte bu ikişer vakit arasındadır.”⁵⁴

Hadisin izahında Ahmed Naim Efendi: “Malum olduğu üzere öğle ile ikinci vakitlerini tayin ederken her beldede ve her günde başka olan tam zeval vaktinde oluşan gölge de hesaba dâhil edip tam zevali müteakiben öğle vakti, tam zevale bir veya iki misli gölge boyu eklenince ikinci vakti girer. Hadiste tam zeval vaktinden hiç bahsedilmediğine göre, hadisteki olay senenin en uzun günlerinden birinde gerçekleştiğine hükmedilebilir. Mekke kuzey yarımkürede olduğundan yengeç dönencesinin yaklaşık iki derece güneyine düşer. Bununla beraber iki dönence arasındaki tüm beldelerde olduğu gibi orada da senenin iki gününde güneş tam tepe hizasına gelir ve gün ortasında gölge boyu sıfırdır... Nitekim Mekke’de öğle dönencesine girdiği gün tam zeval her şeyin birer misli kadar gölge olur. İki dönence arasında bu miktarlar azalırsa da kuzey ve güneye doğru gittikçe artar ve senenin her gününde zeval vaktinde uzun –kısa bir gölge olur. Çok defa zeval vaktindeki gölgeler bile her şeyin bir mislini aşar. Tam zevalin “na’leyn tasma miktarı” ile takdir buyrulması doğuya dönmeye başlayan gölgenin en az miktarını ifade etmek içindir ki, gölge yönünün bu değişimi zeval anını müteakiben olur. O halde namazların farz olduğu günde na’leyn tasma miktarı gölge, öğle vaktinin başlangıcı ve tam bir veya iki misli miktarı gölge ise ikinci vaktinin başlangıcı olabilmesi için bu olayın söz konusu mevsimde gerçekleşmiş olması gerekir.”⁵⁵

Ahmed Naim’in uzunca bir pasaj halinde verilen bu izahından gölge boyu, şafak gibi kavramların coğrafya ve mevsime göre değişkenlik ifade eden kavramlar olduğu görülür. Hadisteki ifadelerin zamanın kolaylıkla ölçülemediği o dönemde izahı kolaylaştırmak amaçlı olduğu söylenebilir. Yoksa kullanılan söz konusu birimler, İslam’ın evrensel boyutlu zaman ve mekâna göre değişmez hükmünü ifade etmek için değildir. Eğer öyle olmasaydı asıl amaçlanan hüküm olan namaz, bu amaca yönelik olarak izah edilen vakitler arasında kaybolacak, kutup

⁵⁴ Ebû Davud, “Salât”, 1.

⁵⁵ Zeynu'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif ez-Zebidi, *Sabih-i Buhârî Muhtasarı Tecriid-i Sarib Tercemesi Ve Şerhi*, trc. Ahmed Naim, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1975), 2: 460-463; Mehmet Erdoğan, *Abkâmın Değişmesi*, 232-234.

bölgelerine doğru gidildikçe şafak kaybolmadığı için yatsı namazı kılınmayacaktı.

Buraya kadar yapılan izahlardan yola çıkarak denilebilir ki ayet ve hadislerin sadece dilsel ilke ve bağlam ile anlaşılması mümkün değildir. Bu sebeple olayın nerede, ne zaman, nasıl, niçin gerçekleştiği dair nüzul ortamının ve dil dışı bağlama vukûfiyetin önemi büyüktür.

Konuyla ilgili bir başka önemli ve teknik nokta ise, en uzun hadisler arasında sayılan Hudeybiye barışından,⁵⁶ İfk hadisesinden⁵⁷ ve Ka'b b. Malik'ten⁵⁸ bahseden rivayetlerin ahkâm içeren hükme delil olabilecek kısımlarının değişik bölümlerinin, ilgili kitab ve bablara ihtisar edilerek alınmasıdır. Zira bundan dolayı hadis bütünlüğünden ve bağlamından koparılmaya tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır.⁵⁹ Mesela söz konusu Hudeybiye Antlaşması ile ilgili ilk hadiste Buhârî, Sahih'inde barış anlaşmasının şartları ile ilgili yönünün öne çıkartılması sebebiyle Kitabü'l-Şurû't içinde olan "Ehl-i Harb ile Cihadda ve Musâlahada Şartlar ve Şartların Yazılması" babında yer vermektedir. Ancak Buhârî, aynı hadisin bir kısmını Kitabü'l-Vudu' (Abdest bölümü) içinde de vermektedir. Burada "Hz. Peygamber'in ağzından tükürüğü çıktığı zaman mutlaka oradakilerden bazıları tarafından (teberrüken) ellerine ve yüzlerine sürüldüğü" hususu ile ilgili kısım verilmiş ve bu şekliyle "elbisedeki tükürüğün temiz olması" hakkındaki babta ilgili kısım alınarak kısaltmaya gidilmiş ve bu haliyle içinden hüküm çıkarılmıştır. Yine Buhârî, aynı hadisin "Hz. Peygamber'in yaklaşık bin ashabıyla Medine'den çıkıp Zü'l-Huleyfe'de kurban kestikleri ve umre için ihrama girdikleri"ni anlatan bölümünü, de Kitabü'l-Hac içinde vermiştir. Burada ise hadisin bu kısmıyla Hac ibadeti hususunda bir hükme konu olabilecek şekilde verildiği görülmektedir.

Zikredilen örnekten de anlaşılacağı gibi tarihi bir olayın tüm yönleriyle aktarılması çabasının bir ürünü olan rivayetlerin "Hz. Peygamber'in ağzından tükürüğü çıktığı zaman mutlaka oradakilerden bazıları tarafından (teberrüken) ellerine ve yüzlerine sürüldüğü" ifadesine

⁵⁶ Buhârî, "Şurû't", 15.

⁵⁷ Buhârî, "Meğazi", 32.

⁵⁸ Buhârî, "Meğazi", 75.

⁵⁹ Bkz. Nurullah Agitoğlu, "Hadiste Bağlam İnşâsı", 137vd.

dayanarak “elbisedeki tükürüğün temiz olması”na dair ahkâm için kısaltılarak kullanılması hadislerin bağlamından uzak anlatımına sebep olmaktadır.⁶⁰

Son olarak bağlamın oluştuğu şartların tespitine dikkat çekmesi açısından Dihlevî'nin şeriatların belli bir asra ve kavme mahsus olarak indirilmesinin hikmetine dair ifadelerine de kısaca yer vermek istiyoruz. Dihlevî peygamberlerin şeriatlarının çeşitli sebep ve maslahatlara binaen farklılaştığını ve şer'î hükümlerin durup dururken belirlenen şeyler olmadığını, bu hükümler ve miktarlar belirlenirken ve mükelleflerin hallerinin örf ve adetlerinin dikkate alındığını belirtmiştir.⁶¹ O, din Allah'a nispet edilirken şeriatların kavimlere nispet edildiğini, lisan-ı hal ile ısrarla istedikleri, içerisinde buldukları şart ve durumların gereği olan hükümler neyse kendilerine onların indirildiğini vurgulamıştır.⁶² Hazreti Peygamber'in hac ibadeti hakkında “Her sene mi Ya Rasulallah?” diye soran kimseye “evet deseydim hac size vacip olurdu, vacip olsaydı siz onu yerine getiremezsiniz, yerine getiremediğiniz takdirde de azaba uğrardınız”⁶³ hadisini de Kur'an ahkâmının kendi döneminin ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alması noktasında bir örnek olarak sunar. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in “teravih namazı hakkında gösterdiğiniz rağbet hala sürmekte olduğundan onun sizin üzerinize farz kılınmasından korktum. Eğer size farz kılınacak olursa siz onu yerine getiremezsiniz. Ey insanlar siz onu evinizde kılın”⁶⁴ hadisi de bu bahiste zikrettiği örneklerden birisidir. Hz. Peygamber'in hadisteki bu tutumu, teravih namazının insanlar arasında yaygın bir hal almasını ve sonunda dinin esaslarından birisi sayılmasını önlemiştir. Dihlevî'ye göre, eğer Hz. Peygamber böyle yapmasaydı zamanla insanlar onun terkini Allah'a karşı bir saygısızlık olarak değerlendirecekler kendilerinde doğru bu doğrultuda bir inanç oluşacak sonunda da Allah bu namazı onlara farz kılacaktı. Bu da Dihlevî'ye göre ahkâmın toplumun istek ve beklentileri ile doğru

⁶⁰ Nurullah Agitoğlu, “Hadîste Bağlam İnşâsı”, 137-142.

⁶¹ Dihlevî, *Huccetu'llabi'l-baliğâ*, 1: 333.

⁶² Dihlevî, *Huccetu'llabi'l-baliğâ*, 1: 334.

⁶³ Tirmizî, “Hac”, 5, Nesâî, “Menâsik”, 1.

⁶⁴ Buhârî, “İ'tisâm bi's-sünne”, 3.

orantılı olarak indirildiğinin bir göstergesidir.⁶⁵ Dolayısıyla bağlamın oluştuğu yerel ortam ile bağının göz ardı edilmemesi ve hükümlerin bu yerel bağlamının iyi anlaşılması ve bilinmesi elzemdir.

SONUÇ

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar pek çok problem ile karşı karşıya kalmış ve Hz. Peygamber'den öğrendiklerini onun yokluğunda tecrübe etmişlerdir. Ancak malum olduğu üzere raşid halifeler başta olmak üzere sahabe, tâbiun ve etbâ-i tâbiîn kendi dönemlerinde ortaya çıkan bu sorunları bağlamı ve Hz. Peygamber'in kastını doğru tespit ederek aşmıştır. Müctehid imamlar bu anlayışı devam ettirmiş ve sürekli aynı çözümleri sunan taklid merkezli anlayıştan çok "sorun çözme" odaklı hareket etmişlerdir. Bütün bu önemli tarihi tecrübeye ve oluşturulan büyük mirasa rağmen yine de bir kısım anlayış ve yorum hatalarının hiç olmadığını söylemek yine de mümkün görünmemektedir. Bu makalede yeri geldikçe bağlamı doğru tespit edememekten kaynaklanan yorum örneklerine yer verilmiştir.

Bağlamın doğru tespiti ahkâm için ayrıca önemlidir. Çünkü bağlamın değişmesi demek o bağlama dayalı olarak verilen hükümlerin de değişmesi demektir. Bu sebeple gerek dil içi bağlamın yani nüzulün ilk muhataplarının kullandığı dilin, dilsel ilkelerin ve anlam dünyalarının gerekse dil dışı bağlamın doğru tespiti özellikle sonraki muhataplar için son derece önemlidir. Burada dil dışı bağlam olarak ifade edilen, anlamı tamamlayan dini, siyasi, kültürel, ekonomik, sosyal ve hatta psikolojik şartları içine alan metin dışı unsurlardır. Bu unsurlardan oluşan bağlamın doğru tespiti demek, bugüne ışık tutacak, dinin genel ilkeleriyle çelişmeyecek ve hayatla çatışmayacak doğru ve rasyonel hükümlerin çıkarılması demektir.

Bugünlerde daha çok ahkâm ekseninde yapılan dini düşüncenin güncellenmesi ile ilgili hararetli tartışmalarda, öncelikle Kur'an ahkâmının bağlamının belirlenmesi doğru bir hareket noktasıdır. Bağlam, Kur'an'ın Arabi bir hüküm olarak tarihin belirli bir döneminde, belirli bir kültüre inmesi ve doğal olarak onların yaşantılarının, algılarının ahkâmın oluşmasında birinci derecede rol alması da demektir. Dolayısıyla

⁶⁵ Dihlevî, *Huccetu'llahi'l-baliğâ*,1: 332.

tarihsellik –evrensellik tartışmalarını da bünyesinde barındırmaktadır. Kanaatimizce Kur'an'ın yerelliğinin doğru bir biçimde tespiti, ayetlerin bugünkü şartlarda anlaşılmasını ve meşru bir zemine oturmasını sağlayacak bir etkiye sahip olacaktır. Yukarıda ancak bir kaç zikredilebilen örnekler, hayatla örtüşen ve çözüm odaklı uygulamaların geleneğimizde zaten mevcut olduğunu göstermeye yetecek niteliktedir. Dolayısıyla Kur'an'ın yerelliği ve bu yerelliğe uygun hükümler konulması Kur'an'ın ilahi bir kitap olmasına gölge düşürmediği gibi evrenselliğine de engel değildir. Aksine bu yerellik temel dayanak noktaları sabit kalmak üzere uygulamaların genişliği konusunda bize daha rahat bir hareket alanı sunmaktadır. Bu sebeple onun evrensel mesajının tarihsel kalıplara giydirilmiş olduğunu hatırla tutarak yerel unsurları ile evrensel ilkelerini birbirinden ayırmak son derece önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Agitoğlu, Nurullah. “Hadîste Bağlam İnşâsı”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6/5, (Mayıs 2013).
- Apak, Adem. *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu (Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat)*, İstanbul: Kuramer, 2017.
- Aybakan, Bilal. “İslam'da Dini Bilginin Doğası ve Usul-i Fıkahın Geliştirdiği Yorum Tarzına Genel Bir Yaklaşım”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, (2000).
- Bakar, Mohd Daud. “Bağlam Teorisi (İhtilafu'l-Haleyn) ve İslam Hukuk Teorisinde İhtilaf Problemi”, trc. Yavuz Köktaş, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 3, (2004).
- el-Basri, Ebu'l-Hüseyn. *el-Mu'temed fi usulî'l-fıkah*, Beyrut, 1983.
- el-Cevziyye, İbn Kayyum. *Zâdü'l-meâd, fi hayri'l-ibad* es-Sünnetü'l-Muhammediyye.
- Cündioğlu, Düccane. *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, İstanbul: Kitabevi, 1999.
- Çağıl, Orhan Münir. *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1966.
- Dârekutnî, *es-Sünen*, nşr. Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî, Kahire: Dârü'l-mehâsin.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah. *Huccetu'llabi'l-baliğa*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Dindi, Emrah. *Kur'an'da İslam Öncesi Kültür Nassın Olguyla Diyalektik İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Ebu Zeyd, Nasr Hâmid. *Mefbûmu'n-nass dirâse fi ulûmi'l-Kur'an*, trc. Mehmet Emin Maşalı, İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an ve İlimleri Üzerine-, Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2001.
- Erdoğan, Mehmet. *Akıl Vahiy Dengesi Açısından Sünnet*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2005.
- Erdoğan, Mehmet. *İslam Hukukunda Abkâmın Değişmesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Erdoğan, Mehmet. Bağlama Bir Örnek Daha: Zihardan Taşıyıcı Anneliğe, Erişim tarihi: 02.02.2019.

<http://garibce.blogspot.com/2018/06/baglama-bir-ornek-daha-zhardan-tasye.html>

Evkuran, Mehmet. “Metni Doğru Anladığımızdan Nasıl Emin Olabiliriz? -İslam Düşüncesinde Yorumun Meşruiyeti Üzerine-”, *İslam ve Yorum*, yay. haz. Fikret Karaman, Malatya: Malatya İlahiyat Yayınları, 2017.

el-Hâkîm, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ale'l sabîhayn*, Haydarâbâd: 1334-1342.

İbn Âşur, Tahir. *Makâsîdü's-Şerîati'l-İslamiyye*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Muhallâ bi'l-âsâr fî şerhi'l-Mücellâ bi'l-ihisâr*, Kahire: 1349.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin. *el-Fetâva'l kübrâ*, Beyrut: Dârü'l-ma'rife.

Karadâvî, Yusuf. *İslam Hukuku Evrensellik Süreklilik*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.

Kılıç, Sadık. “Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 9/2, (1996).

el-Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el Ensârî. *el-Cami' li Abkâmi'l-Kur'an*, trc. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları.

Mahmesani, Subhi. *Felsefetü't-teşriil-İslam*, Beyrut 1980.

Özcan, Kemal. “Hadislerin Anlaşılmasında Bağlamın Önemi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, (Temmuz-Aralık 2014).

Öztürk, Mustafa. *İslam Kaynaklarında, Geleneginde ve Günümüzde Cihad*, İstanbul: Kuramer,, 2016.

Serahsî, *Şerhu Siyer'il-Kebir*, nşr. Abdullah Muhammed Hasan, Beyrut, 1997.

Sa'dî, M. Sabrî. *Tefsîru'n-Nusûs fî'l-Kanun ve's-Şerîati'l-İslâmiyye*, Kahire, 1979.

Sâlih, Muhammed Edîb. *Tefsîru'n-Nusûs fî'l-Fıkhi'l-İslâmî*, Beyrût, 1984.

Şafî, Muhammed b. İdris. *er-Risale*, trc. Abdülkadir Şener, İbrahim Çalışkan, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

- Şafî, *el-Ümm*, nşr. Rifat Fevzi Abdülmüttalib, Mansûrâ, 2001.
- Şâtibî, *el-Muvafakat*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- Şener, Abdulkadir Sofuoğlu, Cemal, Yıldırım, Mustafa. *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâlî*, İzmir: Tıbyan Yayıncılık, 2011.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *İrşâdû'l-fuhûl*, nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedrî, Beyrut:1992.
- Şevkânî, *Neylû'l-entâr şerhu Münteka'l-abbâr min ebâdîsi seyyidi'l ahyâr*, Kahire:1971.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Beyrut: 1967.
- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü Ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, 2014.
- Uzun, Nihat. "Bağlam"ı Göz Ardı Etmek: Siyâsî Mücadelelerde Âyetlerin Kullanımı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, (2012).
- Yaman, Ahmet. *İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, Ankara, 1998.
- Yaman, Ahmet. "Savaş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Yaman, Ahmet. "Sulh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Yıldırım, Mustafa. Dünyalı Peygamber, Erişim tarihi: 02.02.2019.
<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:6cRR4ejJ1RwJ:ilsam.org.tr/dunyali-peygamber-prof-dr-mustafa-yildirim/+&cd=17&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>
- Yıldız, Mustafa. Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü, Erişim tarihi: 02.02.2019. <http://www.kuranimiz.net/detay.asp?haberID=211>.
- Zebîdî, Zeynu'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdillatif. *Sahib-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi Ve Şerhi*, trc. Ahmed Naim, (Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1975.
- Zeylâî, Abdullah b. Yûsuf. *Nasbü'r-râye*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye: 1973.